

el-İrâkî'nin *Kitâbü'l-Erba'în el-üşûriyye* adlı cüzleridir. Eserde *Kütüb-i Sitte*'den farklı 1169 hadis tesbit edilmiştir (Beyrut 1416/1995). Haldûn Muhammed Selîm el-Ahdeb'in *Zevâ'idü Târîhi Bağdâd 'ale'l-Kütüb-i-sitte* adlı çalışması Hatîb el-Bağdâdî'nin tarihi üzerinedir (I-X, Dimaşk 1417/1996). Sâlih Ahmed eş-Şâmî, *Zevâ'idü's-sünen 'ale's-Şahîhayn'*ında *Sünen-i Erba'a* ile *Sünenü'd-Dârimî'nin Şahîhayn'*dan farklı olan hadislerini çıkarmıştır (I-VII, Dimaşk 1418/1998). Seyyid Kisrevî Hasan'ın *İs'âdü'r-râ'î bi-efrâdi ve zevâ'idü'n-Nesâ'î 'ale'l-Kütüb-i'l-hamse* adlı eserinde *Sünenü'n-Nesâ'î'nin Kütüb-i Sitte*'deki diğer beş kitaptan farklı hadisleri bir araya getirilmiştir. Kisrevî bu çalışmasında, hangi tabakaya ait olursa olsun gerek sened gerekse metin bakımından Nesâ'î'nin *Süneni*'ni dışındaki diğer beş eserde benzeri bulunmayan hadislerle (teferrüd) dikkat çektiği için eserin ismine "bi-efrâdi" ibaresini ilâve etmiş ve eserini Nesâ'î'nin bab başlıklarına paralel şekilde sıralamıştır (I-II, Beyrut 1419/1998). Seyyid Kisrevî Hasan, ayrıca *İncâzü'l-vu'ûd bi-zevâ'idü Ebî Dâvûd 'ale'l-Kütüb-i'l-hamse* adlı bir eser kaleme almıştır (I-II, Beyrut 1419/1999). Mahmûd Nassâr, *et-Taşrih bi-zevâ'idü'l-Câmi'i's-şahîh*'inde Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şahîh*'inde bulunup *Kütüb-i Sitte*'nin diğer beş kitabında yer almayan 1280 hadisi belirlemiş, bunları Tirmizî'nin bab başlıklarına göre sıralamış, her hadisin başka kaynaklardaki mütâbi ve şahidlerini de kaydetmiş, sıhhatleriyle ilgili bilgi vermiştir (I-II, Beyrut 1421/2000). Yûsuf Muhammed Siddîk, İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi Usûlüddîn Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırladığı (1401/1981) *Zevâ'idü Muşannefi 'Abdirrezzâk 'ale'l-Kütüb-i-sitte* adlı çalışmasında Abdürrezzâk es-San'ânî'ye ait zevâidi tesbit etmiştir.

Adında zevâid kelimesi geçtiği halde zevâid kitaplarıyla bir ilgisi bulunmayan eserler de vardır. Heysemî'ye nisbet edilen *Zevâ'idü'l-Hilye li-Ebî Nu'aym* ve *Zevâ'idü Fevâ'idü Temmâm* adlı eserler aslında birer tertip çalışması olmakla birlikte bazıları tarafından zevâid eseri zannedilmiştir. *Zevâ'idü Süneni'd-Dâreku'nî* adıyla İbn Kutluboğa'ya izâfe edilen eser, *Sünenü'd-Dâreku'nî'nin Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan rivayetlerini değil, bu kitaplarda yer almayan râvileri belirlemeyi amaçlayan bir ricâl çalışmasıdır. Aynı şekilde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in babasının *el-Müsned*'ine ziyâdeleri de bazı kişiler tarafından zevâid şeklinde değerlendirilmiştir ve bu eser *Zevâ'idü 'Abdillâh b. Ahmed fi'l-Müsned* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1410/1990). Abdullah b. Ahmed bu çalışmasında babasına nisbetle daha âlî bir senedle ulaştığı değişik tarikeleri kitaba almıştır. Zevâid literatürüyle ilgili tanıtım çalışmaları da vardır. Haldûn Muhammed Selîm el-Ahdeb'in *İlmü zevâ'idü'l-hadis'i* (Dimaşk 1413/1992), Muhammed Abdüsselâm Allûş'un zevâid kitaplarını ve müelliflerini Ahdeb'in eserindekinden daha geniş biçimde tanıttığı *İlmü zevâ'idü'l-hadis'i* (Beyrut 1415/1995) ve Abdullah Karahan'ın *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları* (İstanbul 2005) adlı çalışması bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, eş-Şihâh (nşr. Ahmed Abdülgafûr Atâr), Beyrut 1404/1984, II, 481-482; Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, Beyrut 1399/1979, I, 5; Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, *Müşbâhu'z-zücâce* (nşr. Mûsâ Muhammed Ali – İzzet Ali Atıyye), Kahire 1983-85, I, 42, 137; III, 118; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, V, 257; VIII, 432; a.m.f., *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 354; a.m.f., *Muhtaşaru Zevâ'idü Müsnedi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütüb-i-sitte ve Müsnedi Ahmed* (nşr. Sabrî b. Abdülhâlik Ebû Zer), Beyrut 1412/1992, I, 59; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 25; Necmeddin İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Riyad 1402/1982, s. 56; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, I, 250-252; V, 201; VI, 102; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927 → Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), s. 47-48; a.m.f., *Zeylû Tabakâti'l-huffâz (Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehabî* içinde, nşr. M. Zâhid Kevserî), Dimaşk 1347, s. 373; *Keşfü'z-zunûn*, II, 956, 957, 1004, 1682, 1714, 1979; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 70; IX, 340-341, 398; Pertsch, *Gotha*, II, 122; Serkis, *Mu'cem*, II, 1903; Brockelmann, *GAL*, I, 363, 445; *Suppl.*, I, 270, 618-619; II, 72, 75, 82; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 124-125; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'rafe*, s. 19, 170-172; Sezgin, *GAS*, I, 148, 171, 190, 196; Abdülhay el-Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, I, 334-335; II, 972, 1016-1017; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-mahtûât*, Kahire 1382/1962, II, 197; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, Bağdad 1978, I, 424; Necm Abdurrahman Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadisîyye fi's-Süneni'l-kubrâ li'l-İmâm el-Beyhâkî*, Mansûre 1412/1992, s. 117-118; M. Yaşar Kandemir, "Bez-zâr", *DİA*, VI, 113.

ABDULLAH KARAHAN

ZEVÂVÎ (الزواوي)

Zeynüddin Abdüsselâm b. Ali
b. Ömer ez-Zevâvî el-Mâlikî
(ö. 681/1282)

Kıraat âlimi,
Şam Mâlikî kâdilkudâtı.

588 (1192) veya 589'da Cezayir'in sahil şehri Bicâye'de doğdu. Zevâvî nisbesi Bicâye'nin yüksek kesimlerinde dağlık bölgelerde yaşayan, zamanla Mısır ve Şam'a

yayılan, birçok kolu bulunan Berberî kabilesi Zevâve'den gelmektedir. Kabilenin yaşadığı bölgede Zevâve adıyla anılan tarihi bir beldeden de söz edilir (Yâkût, III, 155). Çocukluk döneminden sonra 614 (1217) veya 615 yılında (Yûnînî, IV, 173) Mısır'a giden Zevâvî, Kahire'de Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhâlik el-Mısırî'den İsmâil b. Halef es-Sarakustî'nin *el-Unvân fi'l-kırâ'âti's-seb'î* ile Mekki b. Ebû Tâlib'in *et-Tebşıra fi'l-kırâ'âti's-seb'î* adlı eserini okudu. Ardından İskenderiye'de İsbâ b. Abdülazîz el-İskenderânî'den çeşitli kıraat rivayetlerini öğrenerek icâzet aldı (Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, III, 1350). 617'de (1220) Dimaşk'a yerleşti ve burada kıraat-i seb'ayı bir kere de Alemüddin es-Sehâvî'den okudu. Bu hocasından hadis dersleri aldı ve hadisçi yönüyle de tanındı (Zehabî, *el-Mu'în*, I, 217). Zevâvî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali el-Ensârî'den sonra, Ebû Şâme el-Makdisî gibi bir kıraat otoritesinin varlığına rağmen, vakfiyesinde kıraat ilmini en iyi bilen görevi getirilmesinin şart koştuğu (İbnü'l-Cezerî, II, 186) Ümmü Sâlih Türbesi (Türbetü's-Sâlihiyye) meşihatlığına tayin edildi ve bu görevini yirmi iki yıl sürdürdü. İbrâhim el-İskenderî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Bekir el-Mevsilî, Şehâbeddin Ahmed b. Nehhâs el-Hanefî, Zeynüddin el-Harîrî el-Mizzî ve Muhammed b. Abdülazîz el-Beyânî onun kıraat okuttuğu talebelerinden bazılarıdır.

Mâlikî fıkında da derinleşen Zevâvî, zamanla Dimaşk'ta Mâlikî mezhebinin fetva makamına yükseldi. Mâlikîler'in dört medresesinden biri olan, Emeviyye Camii'nin batısındaki Mâlikî Zâviyesi'nde ve Salâhiyye (Nûriyye) Medresesi'nde ders verdi. Bu medreselerde hocası Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'den devraldığı tedris vakifinin kendisinden sonra damadı Cemâleddin ez-Zevâvî devam ettirdi. Kadılık teşkilâtına yenilikler getirerek önce Kahire'de, bir yıl sonra 664'te (1266) Dimaşk'ta kâdilkudâtılık makamının sayısını dörde çıkaran I. Baybars'ın fermanıyla aynı yıl Dimaşk Mâlikî kâdilkudâtılığına ilk tayin edilen kadı oldu (İbn Kesîr, XIII, 264). Hanbelî kadısıyla birlikte Zevâvî, başta kadılık görevini kabul etmek istemediyse de görevi reddetmesi durumunda bütün makamlarından azledilip ülkeden sürüleceği tehdidi karşısında evkaf işleriyle ilgilenmeme ve maaş almama şartıyla bu görevi üstlenebileceğini bildirdi ve isteği kabul edildi. Zevâvî, Hanefî kadısı Şemseddin Abdullah b. Muhammed b. Atâ'nın vefat ettiği gün (8 Cemâziyelevvel 673 / 9 Kasım 1274) kadılık görevini bıraktı. Yerine nâibi ve damadı

ZEVÂVÎ

Cemâleddin ez-Zevâvî getirildi. Bu görevinden ayrıldıktan sonra Dimaşk'ta 8 Receb 681 (12 Ekim 1282) tarihinde vefatına kadar tedrîs ve iftâ faaliyetlerine devam etti. Cenaze namazına Sultan Kalavun'un Şam nâibi Lâçin'in yanı sıra çeşitli kesimlerden büyük bir kalabalık katıldı. Şam'ın Bâbüssağır Kabristanı'na defnedilen Zevâvî'nin kabri zamanla ziyaretgâh haline geldi. İbnü'l-Cezerî hocası İbnü'l-Lebbân ile birlikte onun kabrini ziyaret ettiğini söyler (*Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 349). Alçak gönüllülüğü ve zâhidliğiyle bilinen Zevâvî ilmiyle amel eder, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusunda titiz davranırdı. Muhtaçlara yardım elini uzatır, toplumdaki mevkîine ve saygın kişiliğine rağmen özel işlerini kendisi görmeye çalışır, çarşı alışverişlerini kendi yapar, eşyasını kendi taşırdı.

Zevâvî'nin günümüze ulaşan tek eseri *et-Tenbîhât 'alâ ma'rifeti mâ yahfâ mine'l-vukûfât* adını taşır. İbnü'l-Cezerî'nin semâ yoluyla hocası İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan, onun da aynı şekilde Ahmed el-Harrânî'den okuduğunu belirttiği eser (a.g.e., I, 348), kaynaklarda *Kitâbü'l-Vakf ve'l-ibtidâ'* adıyla geçen (a.g.e., I, 68) eserle aynı olup (Ömer Yûsuf Abdülganî Hamdân, sy. 5 [1429], s. 406) çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Riyad Merkezül-Melik Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, nr. 2694-4-F; Kahire Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye, nr. 103 [Tefsir M]). Eserin ayrıca iki farklı isimle kaydedilen nüshaları bulunmaktadır: *Kitâb fi'l-vukûfi'l-ğaribe fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve me's-tehera fihi'l-hilâl beyn muşannifihâ (el-Fihrisü's-şâmil, I, 77 ve Kitâbü'l-Vakf, Berlin Ktp., I/217, nr. 11/570). Abdüsselâm Miftâh Muhammed el-Futaysî eser hakkında yüksek lisans tezi hazırlamıştır (et-Tenbîhât 'alâ ma'rifeti mâ yahfâ mine'l-vukûfât: Tahkîku mahtûtin li's-Şeyh 'Abdisselâm b. 'Alî ez-Zevâvî, 2006, Câmiatü Ömer el-Muhtâr [Beyzâ / Libya]). Eserin Ahmed Receb Ahmed Ebû Sâlim tarafından tahkik edilip neşre hazırlandığı da belirtilmektedir (http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=232880). Zevâvî'nin Kur'an'daki âyetlerin sayısına dair bir eserinden daha söz edilmekteyse de (Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, III, 1350) bunun günümüze ulaşmış olduğu bilinmemektedir.*

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 155; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 197; İbnü's-Sukâi, *Tâli Kitâbi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve trc. J. Sublet), Dimaşk 1974, s. 105-106; Yûnîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1380/1961, IV, 173-174; Ahmed b. Ab-

dülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. Müfid M. Kumeyha v.dğr.), Beyrut 1424/2004, XXX, 79, 139; XXXI, 61-62; Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), III, 1207-1208, 1350-1352; a.m.f., *el-Mu'în fi tabakâti'l-muḥaddîşin* (nşr. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), Amman 1404/1984, I, 217; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1982, V, 374; XIII, 264, 300, 305; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 67-68, 348-349, 539; II, 141, 186; *el-Fihrisü's-şâmil: el-Kur'ân ve 'ulûmüh, et-tecvîd*, Amman 1405/1985, I, 77; Ömer Yûsuf Abdülganî Hamdân, "İlâmü ehli'l-beşâ'ir bimâ ev-redehü İbnü'l-Cezerî mine'l-künûz ve'z-zeḥâ'ir (Delîlün müfehresün li-kütübü 'ulûmi'l-Kur'ân el-vâride fi Ğâyetü'n-Nihâye)", *Mecelletü Ma'hedi'l-İmâmi's-Şâtibi li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye*, sy. 5, Cidde 1429/2008, s. 406-407.

ADEM YERİNDE

ZEVCE

(bk. KOCA).

ZEVCAÛ-ı TÂHİRÂT

(bk. ÜMMEHÂTÜ'L-MÜ'MİNİN).

ZEVCE

(الزوجة)

Sözlükte **zevc** kelimesi "çift, çiftin teki, eş, karı" anlamına gelmektedir. Kocadan ayırt edilmesi bakımından evli kadına **zevce** denilmişse de her ikisi için zevc kelimesinin kullanılması dil bakımından daha fahiş bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de karı ve koca için zevc (meselâ el-Bakara 2/35, 102, 230; en-Nisâ 4/1, 20; ez-Zümer 39/6; el-Mücâdile 58/1), ikisini ifade etmek için **zevceyn** (en-Necm 53/45; el-Kiyâme 75/39), çoğul sığasıyla **ezvâc** (el-Bakara 2/25, 232, 234, 240) kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde zevc, zevce ve ezvâc yukarıdaki anlamlarıyla yaygın biçimde geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "zvc" md.). Ayrıca "zvc" kökünden türeyen birçok kelime âyet ve hadislerde evlilik anlamında kullanılmaktadır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "zvc" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "zvc" md.). Kur'an'da **halîlenin** çoğulu **halâil** ayrıca **im-rae** ve **nisâ** gibi kelimeler de zevce / zevceler anlamlarında geçmektedir (en-Nisâ 4/23, 128; el-Ahzâb 33/30).

Evlenecek olan zevce adayında şu özelliklerin aranması İslâm âlimlerince müsteḥap görülmüştür: 1. Dindarlık. "Bir kadının malı, güzelliği, asaleti veya dindarlığı için evlenilir; sen dindar olanı seç" hadisi (Buhârî, "Nikâh", 15) bu hususu ifade eder. 2. Doğurganlık. Bu özelliğe de, "Ca-

na yakın ve doğurgan eşlerle evlenin; zira ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla diğer peygamberlere karşı övüneceğim" hadisinde (*Müsned*, III, 245) dikkat çekilmiştir. 3. Asalet. "Nesliniz için hayırlı olanı arayın; denk olanla evlenin ve onlarla evlendirin" hadisi (İbn Mâce, "Nikâh", 46) bu konuda delil gösterilir. 4. Güzellik. Güzellik eşler arasındaki sevgiyi artırır. "Müminin Allah korkusundan sonra elde edeceği en iyi şey sâlih bir eştir; ondan bir şey istediğinde itaat eder, ona baktığında içi açılır, ona yemin verdiğinde yerine getirir, onun yanında değilken kendisini ve çocuklarını korur" hadisi de (İbn Mâce, "Nikâh", 5) bu hususa işaret eder. Evlilik sürekli birliktelik olduğundan genel anlamda geçimsizliğe yol açan davranışlardan sakınması ve evliliğin devamlılığını sağlayacak özelliklerin tercih edilmesi tavsiye edilmiştir. Kız çocukları da evlenirken kocasını seçme hakkına sahiptir. Velisi tarafından görüşüne başvurulduğunda bákire kızın rızasını gösterecek şekilde susması yeterli görülürken dul kadının sözlü beyanda bulunması şart sayılmıştır. Velâyeti altındaki kızı / kadını evlendirirken velinin dindar ve ahlâklı olan adayı seçmeye ihtimam göstermesi gerekir.

Evlilik akdi sahih şekilde tamamlanınca eşler arasında hukuk düzeninin belirlediği karşılıklı hak ve yükümlülükler doğar. Eşler arasında cinsî açıdan helâl olması, mirasçılık, hurmet-i musâhere, doğan çocuğun nesebinin sahih olması, mehir, nafaka ve süknâ hakkı gibi hukukî ve malî sonuçların yanı sıra iyi geçinme, birbirine saygı ve sevgi gösterme, birbirinin güvenini sarsacak davranışlardan sakınma, aile birliğinin korunması için çaba gösterme gibi ahlâkî niteliği ağır basan hak ve sorumluluklar da söz konusudur. Klasik literatürde kadının kocasına karşı yükümlülükleri arasında normal ve meşrû (mâruf) olan hususlarda ona itaat etmek, ev ve aile hayatında huzurun devamı için gerekli özeni göstermek ve ihtiyaçlarını karşılamak, kocasının malını israf etmemek, kanaatkâr olmak, çocukların bakımı, terbiyesi ve gözetiminde kocasıyla birlikte üzerine düşen görevleri yerine getirmek, kocasının akrabalarına iyi davranmak gibi hususlar sayılır ve kocanın da karısına karşı bunlara denk yükümlülüklerinden söz edilir. Nitekim eşlerin genel olarak birbirlerinin haklarına riayet etmeleri, sorumluluklarını yerine getirmeleri, birbirlerinin dünya ve âhîret işlerinin salâhi için yardımlaşmaları ve fedakârlıkta bulunmaları üstlendikleri emanete riayetin bir parçası görülmüştür.